

եղող մարդիկներէ . Թրոնշէ ազնուապետական էր Միուլէն յեղափոխական, Փրէսմընէ՝ միապետական, Ռէալ ծայրայեղ յեղափոխական, Պէուլիէ արքայապետ էր արդէն . կեղրոն և ղեկավար այդ մարմնոյն՝ Նարոլէոնի Ապահարզանի վրայ վիճուած ժամանակ՝ 84 անգամ ճառեց ինք, 16 անգամ՝ միայն մէկ նիստի մէջ . շատ անգամ եղած է որ նա ստիպուի քսան ու չորս ժամ նոյն նիւթին վրայ ունկնդրելու :

Թէն, Նարոլէոնի Թոսքանական ծագումը նկատելով, զայն յաջորդ մը կը նկատէ խտալիոյ Ժ'ի և Ժ'Ջ դարու զղեկատէր փոքր իշխաններուն, իր պէս բաղդախնդիր և իր պէս բռնաւոր : Երեւակայական է այս մերձեցումը : Նարոլէոն Հոովմայեցի կ'ուզէր ըլլալ և ինքզինքը միայն Սկիպիոններու և Կեսարու յաջորդ կ'ուզէր նկատել . նա ըսած է. «Ես Կեսարներու լաւագոյն ցեղէն եմ . անկից՝ որ կը հիմնէ Շարդարիան զիս Տիրերի հետ բաղդատած է . — Տիրերի՝ Ոչ : Ես Տրաքիանոս եմ, Դիոկղետիանոս, Աւրելիանոս, մէկը այն մարդիկներէն՝ որ իրենց իրենց որդին էին և աշխարհս վեր բարձրացուցին » : Յիրաւի Նարոլէոն Տրայանոս էր իր չափաւորութեամբ, Դիոկղետիանոս՝ իր հեղինակութեան ամենակարողութեամբ, Կոստանդին իր կրօնասիրութեամբ, Մարկոս Աւրելիոս՝ շինելու եռանդովը : Իր չափազանց սէրը դէպ ի Հոովմայեցիները իրեն փափագ կը շնչէր ամբողջ խտալիոյ տիրելու . իր գաղափարականն էր Կեսար ըլլալ, Փարիզը՝ Հոմ ընել, Լուվրը Վատիկան : Երբագրած էր Քահանայապետութիւնը Բարիզ փոխադրելու ամբողջ աշխարհիս վրայ բարոյապէս տիրապետել կարենալու համար : Նարոլէոնի միտքը՝ իր տիպարին նման՝ մաքուր կերպով հոովմեական է . յստակ, դրական, յառաջադիմական, բայց խոհեմ : Յեղափոխութեան մէջէն ընտրեց այն գաղափարները՝ որ արդար էին և օգտակար, բայց նոյնը ըրաւ նաև թագաւորական տիրապետութեան գաղափարներու նկատ-

մամբ . զիտէր ծայրայեղութիւնէն խորշիլ, գործադրելին զանազանել ցնորականէն : Ինքը գերագոյն դատաւորն էր՝ նախասահմանութենէն ուղարկուած՝ Յեղափոխութեան և Միապետութեան մէջ դատ կրտսելու : Նարոլէոնի օրէնսդրական գաղափարներէն մի քանին միայն յիշենք . Պաշտպան էր նա հպատակաց հաւատարմութեան և կ'ուզէր ջախջախել մեծամեծները, ազնուականութիւնը, մեծ կաշուածատիրութիւնը, — ի հարկէ բացառութիւն ընելով անոնց համար՝ զորս ինքը բաղդի հասուցած էր : Ապահարզանի հրաման տուաւ, երկու կողմանց հաւանութեամբ, — բայց այս օրէնքը իր գերզաստանին անգամնելուն համար չէր, որոնցմէն ո՛չ մէկուն թոյլ կու տար ամուսնէն բաժնուիլ : Չէր ուզեր որ ամբողջ ժառանգութիւնը որդիներուն մէջ ցրուած՝ աննշան դառնայ և անուանի ընտանիքները անհետանան : Ընտանեաց հօր միծ իշխանութիւն կ'ուզէր տալ, գրեթէ հոմական խստութիւնն ի գործ դնելով : Կիրն՝ իր էրկան հպատակը ներկայացուց :

Իր օրէնքներուն մէջ կը տեսնուի օրէնսդրական սրամտութիւն, որով հպատակաց բարին կ'ըմբռնէր և քաղաքական հեռատեսութիւն, որով զանոնք գործածեց կայսրութեան ճամբան բանալու ինքն իրեն : (Revue hebdomadaire).

ԱՐԱ ՓՈԽԻԳԱԿԱՆ ԴԻՅԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

առ A. Khatch

Ձեր Ֆրանսերէն սլատմագրութեան մէջ՝ Հայոց դիցաբանութեան վրայ խօսելով՝ առիթ կ'ունենաք Արայի մասին հետեւեալը գրելու :

« Այս ոգիներուն գլխաւորն էր Արայիգ (Արա՝ Շամիրամի ախոյեան հերոսն էր . լէգ — լիզել . ոգի որ զինուորներու վէրքը կը լիզէ), բայց նոյն իսկ իւր անունը կը ցուցնէ որ նա շինուած է՝ Հայոց իրենց վերջնական հայրենիքին մէջ հաստատուելէն յետոյ » :

Մեզ կը թուի թէ Արայի պատմութիւնը ծնունդ առած է այն ժամանակ՝ երբ Հայք դեռ կապաղովկիա էին, Փոփուացւոց բնակակից:

Պատճառն իր հասարակապետութեան գրքին մէջ զայն կը յիշէ իւր անուամբ իբրեւ պամփիլիացի, (Ալիշան, «Հին Հաւատք Հայոց» էջ 245): Արայի ներկայութիւնը Արմենակի, Արափի և ուրիշ ուրարտական թագաւորաց քով՝ կը ցուցնէ թէ որքան ձուլուած էին Ուրարտացւոց ազգային ասանդութիւնները՝ եւրոպացի Հայոց աւանդութեանց հետ:

Սակայն նկատելով Հայոց և Փոփուացւոց ազգականութիւնը — զոր յոյն պատմիչները աւանդել են և արդի գիտութիւնը Պաստատեց — պէտք է դիտել թէ որքան նմանութիւն ունի Արա փոփուական Արարիս չաստուծոյն հետ: Որդի արմատենայ և յաւերժահարսի մը , գեղեցկութեամբ աննման, սա Փետսինոնթ քաղաքի արքայ յաղստեր հետ նշանուած էր. հարսանեաց պահուն կ'երևի Փոփուացւոց մեծագոյն աստուածուհին, Մեծ Մայրը, Փոփուական Անահիտը՝ կիւրքի (որ Փոփուացւոց լեզուով կը նշանակէ՝ ըստ յայն պատմաց՝ զուր, քարայր, վասն զի ասոնց մէջ կը բնակէր) կամ Աղդիստիս (Աղդիկ ? հմտ. Արդուատիկ = Արտատախթոս , կայլն):

Այդ երևումն կը յիմարի Աթթիս և անձնասպան կ'ըլլայ: Կիւրքիէի սրտին ցաւը աննկարագրելի է. երկնքէն իջած այդ Շամիրամը Արամազդայ կ'աղաչէ՝ որ Արարիս մարմինը անապական ֆնայ, իսկ մագերը միշտ աճին: Կիւրքիէ իր քարայրին մէջ առանձնացաւ՝ միասին տանելով նաև նոճին՝ որուն տակ մեռած էր Աթթիս. հիւղերուն վրայէն կախեց կարմիր մանուշակներ՝ որ ծնած էին Աթթիսի արիւնէն, և յետոյ սկսաւ լալ և ողբալ: (Անոբրիտս, Ընդդէմ Ազգաց, Ե, 5):

Փրից Հոմմէլ (տե՛ս Յիմմերէրի «Ատուրիբի և Փորը Ասիոյ մէջէն» հատորը) Արարիսի և Հաթեանց մէջ սերտ աղբւս կը նկատէ, և Հաթեան աստուածութիւն մը

կը ներկայացնէ: Կը փորձուինք հարցնելու:

1) Եթէ Հաթեանը և Հայք ազգակից են՝ Հարրիս աստուածը չի՞ համապատասխաներ Հայկայ անձնաւորութեան. ըստ այսմ՝ Հայկայ մէջ երկու անձնաւորութիւն ներկայացուած են, ազգին աստուածացած հնագոյն նախահայրը, և այն՝ որ վանայ քով Ուրարտացւոց յաղթեց:

2) Արա Հարրիս անձնաւորութեան մէկ տարրեր կոչուած չէր (հիշդ ինչպէս Կիւրքիէ կը կոչուէր Աղդիստիս, Մայր աստուածոյ, Կանա, կայլն) և Շամիրամը ուրիշ բան չէ բայց եթէ Կիւրքիէ՝ պատմական անձի մը վերածուած. իսկ Արա կաւորդ չէ՞ համեմատուիլ՝ — Պատմոսի իբրեւ միջին անցը մը ընտրելով — Էրոս (Մէջը) աստուածութեան հետ:

3) Հայոց մէջ մինչև ցարդ գոյութիւն ունեցող և Բիւզանդէն այնքան գեղեցիկ կերպով նկարագրուած լալկան կանայք և եղիսմայրը, արդեօք Ֆնացորդ մը չեն հեթանոսական այն տօներուն՝ յորս կանայք Կիւրքիէի սոյն կը մասնակցէին, տօներ՝ որ Հոռովմայեցւոց մէջ ալ ընդունուեցան: Մեռած աստուածութեան համար եղած սուգը՝ զործածուեցաւ նաև մեռած սիրելիները ողբալու պարագային:

4) Արաիկները պէտք չէ՞ կուսանք եւրեակական՝ մայր-դիցերհուշոյն ողբակից, անոր նաժիշտները:

Ահաւասիկ նոյնքան կէտեր՝ բանասիրութեան ապագայ քննութեանց համար: Առ այժմ այսքանը կարելի է վստահապէս շեշտել՝ թէ Արայի ասանդութիւնը բերած են Հայք Պամփիլիայէն, ո՛չ եթէ իրենց «վերջնական հայրենիք» ինչ մէջ հաստատուելէն յետոյ:

Ս. Տ.

Ամերիկայի մէջ՝ Իննթերուն թիւը տասը տարին անգամ մը կը կրկնապատկուի. 1890ին 162 յիմարեանց ունէին, 1908ին՝ 320. այժմ ասոնց եւ չեն բուրհ. տաւ ող տարին անգամ մը՝ տէրութիւնը 21 միլիոն ֆր. աւելի պիտի ծախէ իրեն՝... բայց ոչ նաև որամարտնու թեան հպտակող Իննթերուն վրայ: